

Patriot Act in de polder

Bibliotheken verzetten zich tegen informatieplicht

Door nieuwe wetgeving zijn bibliotheken straks verplicht informatie over onder meer leengedrag af te staan aan justitie. De branche komt langzaam in verweer. ‘Ik wil mijn lezers de garantie geven dat het strikt vertrouwelijk is wat zij bij ons lezen.’ Maar kan het tij nog gekeerd worden? ‘Het kalf is inmiddels al wel verzopen.’

Tekst: Anton de Wit

Zo'n tweeënehalf jaar geleden kreeg de Openbare Bibliotheek Eindhoven bezoek van een rechercheur. Vanaf een computer in de bibliotheek had iemand e-mails met dreigementen verstuurd aan een politicus. De rechercheur vroeg om transactiegegevens van die persoon. 'In dat stadium is het zaak om te weigeren', zegt Hans Veen, directeur van de OB Eindhoven. 'Wij zijn het aan onze klanten verplicht om hun gegevens niet zomaar aan iedereen te verstrekken, zelfs niet aan de politie. Dat is de plicht van ieder bedrijf.' Uiteindelijk zou de bibliotheek echter aan het kortste eind trekken: de rechter verplichtte de OB Eindhoven om de uitleengegevens van de verdachte te overhandigen, op straffe van gijzeling. 'Op dat moment konden we er niet veel meer aan doen', verzucht Veen, 'al vroeg ik me wel af wat de gegevens over leengedrag nu konden bijdragen aan het vervolgen van de dader.'

De principiële houding van de Eindhovense bibliotheek lijkt zich steeds moeilijker te verenigen met de tijdgeest. Criminaliteits- en terreurbestrijding staan bovenaan de publieke en politieke agenda. Zeker na de aanslagen in New York en Madrid en dichterbij huis de moord op Theo van Gogh, is de roep om een harde preventieve aanpak van extremisme steeds groter geworden. Desnoods met onorthodoxe middelen. Overall ter wereld geven overheden gehoor aan die roep. Een befaamd voorbeeld is de Amerikaanse PATRIOT Act, een wet die opsporingsinstanties vergaande bevoegdheden geeft om terrorisme tegen te gaan. Zo vaderlandslievend de naam van de wet is, zo eufemistisch is de betekenis van de afkorting: 'Providing Appropriated Tools

Required to Intercept and Obstruct Terrorism'. Volgens critici, waaronder de American Library Association (ALA), geeft de wet de overheid een verstikkende, oncontroleerbare grip op de informatiestromen. Ter illustratie: Amerikaanse bibliotheken zijn sinds de invoering van de PATRIOT Act verplicht om de FBI volledige inzage in de gegevens van hun klanten te geven en mogen een bezoek van de FBI aan niemand melden. Maar ook in Nederland kondigen de ministers Remkes en Donner maatregel na maatregel aan om meer grip te krijgen op extremisme. 'De AIVD krijgt steeds meer wettelijke bevoegdheden en er komt steeds meer op je af', zegt Hans Veen, 'dus ik vrees dat we steeds meer verplicht zullen worden gegevens over onze klanten te bewaren en te verstrekken voor strafrechtelijk onderzoek.' Die vrees lijkt terecht. Op dit moment buigt de Eerste Kamer zich over een voorstel voor een wetswijziging die opsporingsbeambten meer bevoegdheden geeft om informatie te vorderen van publieke en private instanties. De Tweede Kamer ging al akkoord met het voorstel, officieel aangeduid als *Wijziging van het Wetboek van Strafvordering en enkele andere wetten in verband met de regeling van bevoegdheden tot het vorderen van gegevens*. Die naam mag minder heroïsch klinken dan PATRIOT Act, de gevolgen zullen niet minder verstrekkend, stelt Marijke Verstappen, directeur van Hotei Management & Advies. 'De politie kan straks net als in Amerika de bibliotheken binnenstappen om bepaalde gegevens te vragen', aldus Verstappen. 'Iedere opsporingsbeambte mag dan gegevens over naam, adres en woonplaats opvragen, en de officier van justitie mag de bibliotheek ook verder gaande gegevens vorderen,

bijvoorbeeld over het leengedrag. En dan gaat het niet alleen om mensen die ergens van verdacht zijn, maar ook mensen uit hun sociale netwerk. Wanneer een opsporingsbeambte dus de bibliotheek binnenkomt, hoeft hij niet meer kenbaar te maken dat het gaat om iemand die verdacht wordt van een misdrijf.’

Volgens Verstappen gaat de nieuwe wetgeving ‘voorbij aan alles wat wij de afgelopen eeuwen hebben opgebouwd aan rechtsbescherming van het individu. Je kon tot nu toe alleen verdachte zijn als er aanwijzingen zijn, en je mocht alleen maar in je privé-leven aangetast worden als die aanwijzingen ook waanzinnig duidelijk zijn. Er zijn dan ook juristen die in de aanloop naar deze wet hebben gezegd dat hiermee de meest fundamentele principes van de rechtsbescherming onderuit worden gehaald.’

Jurist Anton Ekker, als onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Informatierecht van de Universiteit van Amsterdam, deelt deze visie. ‘De wijzigingen gaan vrij ver. Met deze wetgeving wordt een algemene informatieplicht geschapen, waarbij het nieuw is dat in principe iedere opsporingsambtenaar allerlei gegevens op kan vragen. Dat kan ook bij ieder strafbaar feit.’ Deze wet staat bovendien niet op zichzelf, stelt Ekker, maar ‘past in een bredere ontwikkeling waarbij privacy structureel ondergeschikt gemaakt wordt aan rechtshandhaving’.

Deze wetswijziging vloeit rechtsreeks voort uit een advies dat de commissie-Mevis al in 2001 aan de regering gaf, nog vóór de aanslagen van 11 september. Het rapport presenteerde allerlei nieuwe dwangmiddelen voor de vergaring van gegevens. Alle houders van informatie, zo stelde de commissie-Mevis, moesten verplicht kunnen worden hun data te verstrekken. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen drie soorten informatie: ten eerste identificerende gegevens, zoals naam, adres en woonplaats, ten tweede andere dan identificerende gegevens, bijvoorbeeld duur en aard van de dienstverlening en ten derde gevoelige

gegevens, over bijvoorbeeld iemands godsdienst, ras of politieke gezindheid. De eerste categorie gegevens kan door iedere opsporingsambtenaar gevorderd worden. Als een politieagent dus aan een balied medewerker van de bibliotheek vraagt of een bepaalde persoon lid is van de bibliotheek, moet die medewerker daar antwoord op geven en de persoonsgegevens verstrekken. De tweede en derde categorie gegevens mogen alleen door een officier van justitie worden gevorderd, over iedereen die hier redelijkerwijs voor in aanmerking komt. ‘Dat betekent zo goed als iedereen’, stelt Ekker. In de laatste categorie vallen ook de uitleengegegevens van de bibliotheek, hoewel die niet expliciet in het rapport worden genoemd. Wel vermeld: de locatiegegevens die een bibliotheekpas kan opleveren, die in de tweede categorie vallen.

Met verzoek om dergelijke gegevens te verstrekken heeft de bibliotheek van Haarlemmermeer al eens te maken gehad, vertelt directeur Adriaan van Geest. ‘Er meldden zich twee agenten aan de balie, die een onderzoek deden naar een diefstal die in de bibliotheek had plaatsgevonden. Zij wilden weten of een bepaalde klant van ons op een bepaald moment in de bibliotheek was geweest. Die klant stond namelijk bij de politie bekend als iemand die vaker kleine diefstallen pleegde. Dus als uit onze gegevens bleek dat wij rond dat tijdstip wat aan hem uitgeleend hadden, dan hadden zij het bewijs rond dat hij in de bibliotheek was.’

Aangezien het ging om gegevens uit de tweede categorie, die niet door een officier van justitie werden gevraagd, zou Van Geest ook volgens de nieuwe wettelijke normen niet verplicht zijn de informatie te verstrekken. Toch deed hij dat. ‘Het ging om een puur crimineel onderzoek’, aldus de directeur. ‘En dan zie ik geen enkele reden om niet mee te werken. Maar dan gaat het om de vraag óf iemand iets geleend heeft. Het wordt een ander verhaal wanneer men gaat vragen wát hij geleend heeft. Het kan natuurlijk interessant zijn voor justitie om te weten wat iemand gelezen heeft, of welke

websites hij bezocht heeft. Ik vind dat wij ons daar niet voor moeten lenen.’ Toch kan justitie ook om die informatie gaan vragen, waarschuwd critici al na het verschijnen van het advies van Mevis. Bedrijven worden zo een verlengstuk van de opsporing, vreesden ze. Hun vrees is al deels bewaarheid: het advies leidde ook al tot een wetswijziging waardoor telefonie- en internetaanbieders verplicht zijn om alle verkeersgegevens te bewaren en op verzoek ter beschikking stellen. Die wijziging is al aangenomen en in werking getreden. En het wetsvoorstel over algemene gegevensvordering hoeft als gezegd enkel nog door de Eerste Kamer goedgekeurd te worden, die daartoe op 15 februari een aantal deskundigen aan de tand zal voelen.

Marijke Verstappen vindt het onbegrijpelijk dat bibliotheken niet eerder van zich hebben laten horen. ‘Het kalf is inmiddels al wel verzopen. Ik schrijf nu al ruim een jaar over die PATRIOT Act en hoor al die tijd steeds van bibliotheekvertegenwoordigers dat ze er zo tegen zijn en dat het zover nooit zullen laten komen. Maar vervolgens gebeurt er niks. En dat terwijl bibliotheken altijd op de bres hebben gestaan voor de informatievrijheid. Ik mis ze helemaal in het debat. Ik vind dat bibliotheken hun stem hadden moeten verheffen. En zeggen: je moet altijd ongestoord kunnen lezen wat je wilt, zonder dat je bang hoeft te zijn dat er iemand over jouw schouder tuurt.’ Directeur Veen van de OB Eindhoven vindt ook dat de Nederlandse bibliotheken van zich moeten laten horen. Hij wijst erop dat de Amerikaanse en de Vlaamse brancheverenigingen duidelijk stelling hebben genomen over dit onderwerp, die laatste zelfs al in 1998. ‘Wij lopen dus een beetje achter in onze branche’, aldus Veen. ‘We zullen ons eerst eens goed moeten verdiepen in wat ons boven het hoofd hangt. Vervolgens moeten we eens standpunt innemen.’ Zijn eigen standpunt is helder. Veen: ‘Wij zijn er als bibliotheken voor de vrije meningsvorming van burgers. Sterker nog, daar worden we voor gesubsidieerd door de

overheid. Dan is het toch merkwaardig dat diezelfde overheid vervolgens nieuwsgierig bij ons aanklopt om gegevens over klanten op te vragen, en zo die vrijheid weer inperkt? Ik vind dat je een onderscheid moet maken tussen extreme standpunten en extremistische daden. We leven in een vrij land, en de kasten staan hier vol met extreme meningen. Natuurlijk moet de overheid optreden tegen terreur, maar dat betekent niet dat iedereen met een extreem standpunt meteen onder de loep van de AIVD moet komen. We moeten ons dus principieel ingraven tegen dit soort gekoekoeloer.’

Maar hoe dan? De wet over de gegevensvordering is immers bijna een voldongen feit, en bovendien wijst jurist Ekker er nog fijntjes op dat de veiligheidsdienst niet eens aan dat wettelijke kader gebonden is. Ekker: ‘De bevoegdheden van de AIVD zijn al in 2002 flink uitgebreid, met de *Wet op inlichtingen- en veiligheidsdiensten*. De omschrijvingen daarin zijn zo vaag en ruim, dat je best kunt stellen dat de AIVD zo’n beetje alles mag doen wat zij nodig acht. Dus daar kun je je met recht zorgen over maken.’

Juridisch staan de bibliotheken dus niet sterk als zij de gegevens van hun klanten willen beschermen. Ekker: ‘Wat je wel kunt doen is je systemen zo aanpassen, dat je die gegevens gewoon niet hebt. Dat is het beste verweer. Laatst was er een zaak over doodsb bedreigingen aan het adres van Geert Wilders, die waren geuit op een bepaalde website. De politie kwam bij de makers van die site aan de deur om die gegevens te vragen. Maar die zeiden simpelweg dat zij die gegevens niet hadden. Bibliotheken kunnen dat ook doen, door zich heel strikt aan de *Wet bescherming persoonsgegevens* gaan houden. Die wet bevat allerlei richtlijnen over hoe je met gegevens om moet gaan. Eén van die richtlijnen is dat een verantwoordelijke voor de verwerking, dus bijvoorbeeld een bibliotheek, moet proberen om zo min mogelijk gegevens te verzamelen. En als je gegevens niet meer nodig hebt moet je ze wissen.’

Veen onderschrijft dit en pleit er daarom voor de brancheformule over automatisering aan te passen. ‘Daarin staan onder meer de software-eisen voor de mogelijkheid van opslag van gegevens’, aldus Veen. ‘Dus misschien moeten we maar beslissen om die eisen zo aan te passen dat bepaalde gegevens minder lang of helemaal niet meer te bewaard worden.’ Hij erkent dat dit meteen een dilemma oplevert. Bibliotheken willen die gegevens immers zelf steeds vaker voor marketingdoeleinden gebruiken. Veen: ‘Maar marketinggegevens zijn in principe wel anoniem. Dus we kunnen de gegevens ook gewoon anonimiseren.’

Maar daarbij spelen ook technologische dilemma’s een rol: nieuwe ontwikkelingen als RFID en de nationale bibliotheekkaart maken het anonieme lezen er niet makkelijker op. ‘Juist daarom is er reden om extra waakzaam te zijn’, reageert Van Geest, wiens bibliotheek een voorloper is op die gebieden. ‘Want technisch is er veel mogelijk. Maar de vraag is: wil je dit? Ik heb niet de neiging om daar ja op te zetten. De nationale bibliotheekkaart komt tot stand om leesdoelen te dienen. En niet om via allerlei gescharrel het leesgedrag van individuen te onderzoeken. Bibliotheken kunnen zich wapenen door heel bewust knoppen aan en uit te zetten in de apparatuur. Wij kiezen er daarom nu voor om allerlei gegevens niet op te slaan. Ik wil mijn lezers de garantie geven dat het strikt vertrouwelijk is wat zij bij ons lezen of inkijken. Dat hoort bij de beroepscode van bibliothecarissen. Wij hebben geen boodschap aan de boodschap, is het adagium dat daar bij hoort. Dat moeten we overeind houden. Dus ik vind dat de openbare bibliotheek niet misbruikt mag worden voor suggestief gesnuffel.’

Ekker doet daar nog een schepje bovenop: ‘Je kunt je afvragen: moeten we niet toe naar een recht om anoniem te lezen? In de Verenigde Staten is er al zoiets. Rechters daar hebben gezegd: ‘There is a right to read anonymously.’ Dat komt eigenlijk voort uit de uitingsvrijheid, die ook een recht impliceert om kennis te nemen van

informatie. Als je naar de bibliotheek gaat voor een boek, maak je gebruik van dat recht. En een registratie van dat handelen is dus een inbreuk op die vrijheid, laat staan het verstrekken van gegevens over die handeling aan een derde partij. Maar die manier van denken is in het Nederlandse rechtssysteem minder gebruikelijk dan in de Amerikaanse. Bibliotheken zouden zich dus actief hard moeten maken voor het recht om anoniem te lezen.’